

**BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING
KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI PRAGMATIK TAHLIL
VOSITASIDA RIVOJLANTIRISHDA METODIK MASHQLARNING
O'RNI**

Maxmudova Nigoraxon Boyqo'zi qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini pragmatik tahlil vositasida rivojlantirishda metodik mashqlarning o'rni nazariy-metodik jihatdan asoslanadi. Tadqiqotda kommunikativ va pragmatik kompetensiya tushunchalarining o'zaro aloqasi, nutqning kontekstga mosligi, nutq aktlari, ijtimoiy masofa, kommunikativ maqsad, xushmuomalalik va pragmatik vositalardan foydalanish masalalari yoritiladi. IMRAD talablari asosida tashkil etilgan maqolada tahliliy, qiyosiy, modellashtirish va pedagogik loyihalash metodlaridan foydalanildi. Natijada bo'lajak o'qituvchilar uchun vaziyatli, tahliliy, transformatsion, dialogik, rolga asoslangan va refleksiv metodik mashqlardan iborat tizim taklif etildi. Mashqlarni oddiy shaklni takrorlashdan ko'ra, "kontekstni anglash – pragmatik maqsadni aniqlash – variantlarni qiyoslash – nutqni ishlab chiqish – refleksiya" ketma-ketligida tashkil etish maqsadga muvofiqligi asoslandi. Maqola natijalari ingliz tili o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash, amaliy mashg'ulotlar va kommunikativ yo'nalishdagi o'quv-metodik materiallarni ishlab chiqishda qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, pragmatik kompetensiya, pragmatik tahlil, bo'lajak ingliz tili o'qituvchisi, metodik mashqlar, nutq aktlari, kontekst, xushmuomalalik, interaktiv ta'lim, refleksiya.

Abstract. This article theoretically and methodologically substantiates the role of methodological exercises in developing the communicative competence of prospective English language teachers through pragmatic analysis. The study

examines the relationship between communicative and pragmatic competence, contextual appropriateness, speech acts, social distance, communicative intentions, politeness, and pragmalinguistic choices. Following the IMRAD structure, analytical, comparative, modelling, and pedagogical design methods were applied. A system of situational, analytical, transformational, dialogic, role-play, and reflective exercises is proposed. The article argues that exercises should be organized as a sequence of identifying the context, determining the pragmatic intention, comparing alternatives, producing an utterance, and reflecting on its appropriateness. The findings may be useful for teacher education, practical English courses, and the design of communicative and pragmatics-oriented teaching materials.

Keywords: *communicative competence, pragmatic competence, pragmatic analysis, prospective English teacher, methodological exercises, speech acts, context, politeness, interactive learning, reflection.*

1. INTRODUCTION. Bugungi xorijiy til ta'limida ingliz tilini grammatik va leksik jihatdan to'g'ri bilishning o'zi yetarli emas. Til o'rganuvchi turli ijtimoiy vaziyatlarda kimga, qachon, nima maqsadda va qanday shaklda murojaat qilishni ham bilishi kerak. Shu sababli kommunikativ kompetensiyaning pragmatik tarkibiy qismini rivojlantirish bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashning muhim yo'nalishlaridan biridir. Canale va Swain kommunikativ kompetensiyani faqat grammatik bilim bilan cheklamasdan, undan foydalanishning ijtimoiy va strategik tomonlarini ham nazarda tutgan.

Bachman kommunikativ til qobiliyatini kengroq tizim sifatida talqin qilib, til vositalaridan real kommunikativ vazifalarni bajarishda foydalanish muhimligini ko'rsatadi. Zamonaviy CEFR yondashuvida esa kommunikativ til kompetensiyalari lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik tarkiblar bilan bog'lanadi; kommunikatsiya real vazifalar va kontekstlar bilan uzviy aloqada ko'riladi.

Pragmatik kompetensiya, ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilar uchun ikki tomonlama ahamiyatga ega. Birinchidan, ular o'zlari ingliz tilidan turli vaziyatlarda

maqsadga muvofiq foydalanishi kerak. Ikkinchidan, kelgusida o'quvchilarga nutqning kontekstga mosligini tushuntirish, kommunikativ vaziyatlarni modellash va pragmatik xatolarni tahlil qilishga qodir bo'lishlari lozim. Kasper va Rose tomonidan rivojlantirilgan ikkinchi til pragmatikasi tadqiqotlari pragmatik rivojlanishning murakkab, kontekstga bog'liq jarayon ekanini ko'rsatadi. Tadqiqotlar pragmatik kompetensiyani maxsus o'qitish mumkinligini ko'rsatadi. Xususan, ochiq (explicit) pragmatik tushuntirish, anglashga yo'naltirilgan topshiriqlar va qayta aloqa ayrim holatlarda yashirin (implicit) yondashuvlarga qaraganda kuchliroq natija bergan. Biroq metodik mashqning samarasi faqat uning mavjudligiga emas, balki mashqda kontekst, kommunikativ niyat, ijtimoiy munosabat va muqobil nutq shakllarining qanday berilganiga ham bog'liq.

Shundan kelib chiqib, maqolaning maqsadi bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini pragmatik tahlil asosida rivojlantirishda metodik mashqlarning mazmuni, turlari va didaktik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha qo'yildi: qanday metodik mashqlar bo'lajak o'qituvchini grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishdan pragmatik jihatdan mos, maqsadga yo'naltirilgan va ijtimoiy jihatdan maqbul nutq yaratish darajasiga olib keladi?

2. METHODS. Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo'lib, bir nechta o'zaro bog'langan metodlardan foydalanishga asoslandi. Birinchi bosqichda kommunikativ kompetensiya, pragmatik kompetensiya va pragmatik tahlilga oid ilmiy-metodik adabiyotlar tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda bo'lajak ingliz tili o'qituvchisining kasbiy kommunikativ faoliyatida uchraydigan tipik vaziyatlar modellashirildi. Uchinchi bosqichda ushbu vaziyatlarga mos metodik mashqlar tizimi pedagogik loyihalash tamoyili asosida ishlab chiqildi.

Tadqiqotning metodologik asosini kommunikativ yondashuv, kontekstual yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv va refleksiv yondashuv tashkil etdi. CEFR kommunikatsiyani receptive, productive, interactive va mediation faoliyatlari orqali ko'rishni taklif etadi; ayniqsa, o'quvchini real ijtimoiy agent sifatida ko'rish metodik mashqlarni haqiqiy kommunikativ vazifalarga yaqinlashtirish uchun

muhimdir.

Pragmatik tahlilning operatsional modeli quyidagi besh bosqichda belgilandi: 1) kommunikativ vaziyat va ishtirokchilarni aniqlash; 2) soʻzlovchining kommunikativ niyatini aniqlash; 3) ijtimoiy masofa, mavqe va darajani baholash; 4) bir nechta pragmatik variantni qiyoslash; 5) eng maqbul variantni tanlash va oʻz tanlovini izohlash. Bunday ketma-ketlik mashqni oddiy til birligini takrorlashdan real kommunikativ qaror qabul qilishga aylantiradi.

Mashqlarni loyihalashda toʻrtta asosiy mezon belgilandi: (a) kontekstlilik – topshiriq aniq vaziyatga bogʻlangan boʻlishi; (b) maqsadlilik – talaba muayyan kommunikativ niyatni amalga oshirishi; (c) variantlilik – bir nechta ifoda vositasini qiyoslash imkoniyati; (d) refleksivlik – talaba oʻz nutqining mosligini baholashi. Ushbu mezonlar pragmatik kompetensiyani faqat bilim sifatida emas, balki amaliy kommunikativ harakat sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

3. RESULTS. Tahlil natijasida boʻlajak ingliz tili oʻqituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini pragmatik tahlil vositasida rivojlantirish uchun olti turdagi metodik mashqni tizimli qoʻllash maqsadga muvofiq ekanligi aniqlandi. Ular bir-birini toʻldiradi va oddiy anglashdan mustaqil kommunikativ faoliyatga tomon bosqichma-bosqich murakkablashadi.

Mashq turi	Asosiy vazifa	Pragmatik komponent	Talaba faoliyati	Kutiladigan natija
1. Vaziyatni aniqlash	Kontekst va ishtirokchilarni aniqlash	Kontekst, ijtimoiy masofa	Vaziyatni tahlil qiladi	Nutq sharoitini toʻgʻri anglaydi
2. Pragmatik qiyoslash	Variantlarni solishtirish	Maqsad, xushmuomalalik, mavqe	2–4 ifodani qiyoslaydi	Mos variantni tanlaydi
3. Transformatsion mashq	Nutqni vaziyatga mos qayta tuzish	Pragmalingvistik	Gap shaklini oʻzgartiradi	Bevosita/bilvosita ifodalarni farqlaydi

4. Dialog va role-play	Real muloqotni modellashtirish	Nutq aktlari, strategiyalar	Rol asosida muloqot qiladi	Mos va tabiiy nutq yaratadi
5. DCT tipidagi topshiriq	Vaziyatga yozma javob yaratish	Illokutiv maqsad	Javob variantini ishlab chiqadi	Mustaqil pragmatik qaror qabul qiladi
6. Refleksiv mashq	O'z nutqini baholash	Pragmatik xabardorlik	Tanlovini asoslaydi	O'z kommunikativ xatti-harakatini tahlil qiladi

Mazkur tizimda mashqlarning izchilligi alohida metodik ahamiyatga ega. Dastlab talaba “Bu vaziyatda kim gapiryapti?”, “Kimga murojaat qilinyapti?”, “Maqsad nima?” kabi savollar orqali kontekstni aniqlaydi. Keyingi bosqichda “Qaysi variant muloyimroq?”, “Qaysi shakl o‘qituvchi va talaba munosabatiga mos?”, “Qaysi ifoda haddan tashqari bevosita?” kabi savollar yordamida pragmatik farqlarni anglaydi. Shundan so‘ng talaba o‘zi mustaqil nutq yaratadi.

Natijalarning muhim jihati shundaki, pragmatik tahlil grammatikani inkor etmaydi, balki grammatik bilimni kommunikativ maqsad bilan bog‘laydi. Masalan, “Could you open the window?” va “Open the window.” grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, biroq ularning pragmatik kuchi, xushmuomalalik darajasi va ijtimoiy vaziyatga mosligi bir xil emas. Shuning uchun metodik mashq talabaning “to‘g‘ri/noto‘g‘ri” bahosidan tashqari “qaysi vaziyatda qanchalik mos?” savoliga javob berishini ham talab qilishi kerak.

Tadqiqotda mashq mazmunini nutq aktlari asosida tashkil etish ham muhim natija sifatida belgilandi. Request, apology, refusal, suggestion, complaint, invitation, thanking va disagreement kabi nutq aktlari bo‘lajak o‘qituvchining real pedagogik muloqotida tez-tez uchraydi. Pragmatik tadqiqotlar aynan request va boshqa nutq aktlarini maxsus o‘qitish orqali o‘rganuvchilarning mos kommunikativ

ishlab chiqarishi yaxshilanishi mumkinligini ko'rsatgan.

Shuningdek, mashqlarda ochiq pragmatik tushuntirish va faol kommunikativ amaliyotni birlashtirish samarali metodik yechim sifatida ajratildi. Ilmiy tadqiqotlarda explicit instruction va feedback bilan ishlagan guruhlarining pragmatik topshiriqlardagi natijalari ko'pincha yuqoriroq bo'lgan; ayrim tadqiqotlarda implicit yondashuv ham ijobiy samara bergan. □cite□turn0search1□turn0search3□ Demak, amaliy mashq oldidan qisqa metapragmatik izoh berish, undan keyin dialog, role-play va refleksiya tashkil etish maqsadga muvofiq.

4. DISCUSSION. Olingan nazariy-metodik natijalar pragmatik kompetensiyani alohida, tor ko'nikma sifatida emas, kommunikativ faoliyatning sifat ko'rsatkichi sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. CEFRda ham pragmatik kompetensiya kommunikativ til kompetensiyalarining tarkibida berilib, real kommunikativ faoliyat va strategiyalar bilan bog'lanadi. Shu nuqtai nazardan bo'lajak o'qituvchi uchun pragmatik tahlilni o'rganish kelgusida o'quvchilar nutqini faqat grammatik aniqlik bo'yicha emas, balki kommunikativ moslik bo'yicha ham baholash imkonini beradi.

Metodik mashqlarning o'rnini aynan shu yerda namoyon bo'ladi: ular nazariy bilimni amaliy qarorga aylantiruvchi vosita vazifasini bajaradi. Agar talaba pragmatika haqidagi ta'riflarni bilsa-yu, lekin real vaziyatda mos ifodani tanlay olmasa, kompetensiya to'liq shakllangan deb bo'lmaydi. Aksincha, vaziyatni tahlil qilish, variantlarni qiyoslash, nutq yaratish va natijani refleksiya qilish muntazam mashq qilinganda pragmatik xabardorlik amaliy kommunikativ xatti-harakatga aylanadi.

Mazkur yondashuv bo'lajak o'qituvchining kasbiy muloqoti uchun ham muhim. O'qituvchi sinfda topshiriq berish, iltimos qilish, ogohlantirish, rag'batlantirish, e'tiroz bildirish, fikr so'rash, xatoni tuzatish va baholash kabi ko'plab kommunikativ vazifalarni bajaradi. Ushbu vazifalarning har biri vaziyatga mos pragmatik tanlovni talab qiladi. Shu bois metodik mashqlarda umumiy kundalik vaziyatlar bilan bir qatorda teacher–student, student–student, teacher–

parent kabi kasbiy rollarni ham kiritish lozim.

Tadqiqotlarning yana bir muhim jihati shundan iboratki, pragmatik kompetensiya faqat ona tilidan to'g'ridan-to'g'ri ko'chiriladigan ko'nikma emas. L2 o'rganuvchi o'z tilidagi kommunikativ me'yorlarni ingliz tiliga ko'chirishi natijasida pragmatik transferga yo'l qo'yishi mumkin. Shu sababli qiyosiy mashqlar, ya'ni ingliz tilidagi va o'zbek tilidagi bir xil kommunikativ maqsadning qanday ifodalanishini solishtirish foydalidir. Bunda maqsad "bir til to'g'ri, ikkinchisi noto'g'ri" degan xulosaga kelish emas, balki turli madaniy-kommunikativ me'yorlarni anglashdir.

Natijalarni baholash uchun to'rtta mezon taklif etiladi: pragmatik xabardorlik, kontekstga moslik, pragmalingvistik tanlov va refleksiv izohlash. Yuqori darajada talaba vaziyatni tez va aniq tahlil qiladi, bir nechta mos variant yaratadi, ularning ijtimoiy-pragmatik farqini izohlaydi va eng maqbul variantni mustaqil tanlaydi. O'rta darajada asosiy vaziyatni angelaydi, biroq ayrim ijtimoiy yoki xushmuomalalik omillarini to'liq hisobga olmasligi mumkin. Quyi darajada esa grammatik to'g'rilikni pragmatik moslikdan ustun qo'yadi va kommunikativ vaziyatga mos variantni tanlashda qiynaladi.

Ushbu maqolada keltirilgan natijalar nazariy-metodik modelga asoslangan bo'lib, ular real eksperimental guruhlarda olingan statistik natijalar sifatida talqin qilinmasligi kerak. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan mashqlar tizimini oliy ta'lim muassasalarida tajriba-sinovdan o'tkazish, pre-test va post-test, DCT, role-play, suhbat hamda ekspert baholash vositalari orqali uning samaradorligini statistik tekshirish maqsadga muvofiq.

5.XULOSA. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda pragmatik tahlilga asoslangan metodik mashqlar muhim didaktik vosita hisoblanadi. Ular talabaning til shaklini bilishidan tashqari, ushbu shaklni kimga, qachon, nima maqsadda va qanday ijtimoiy sharoitda qo'llashni anglashiga imkon beradi.

Tadqiqot asosida metodik mashqlarni vaziyatni aniqlash, pragmatik variantlarni qiyoslash, transformatsiya, dialog va role-play, DCT tipidagi

topshiriqlar hamda refleksiya ketma-ketligida tashkil etish tavsiya etildi. Bunday tizim pragmatik bilimni amaliy kommunikativ faoliyatga aylantiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida pragmatik mashqlarni kasbiy vaziyatlar bilan bog'lash, explicit metapragmatik izohni kommunikativ amaliyot bilan uyg'unlashtirish, talabaning o'z nutqini tahlil qilishiga sharoit yaratish metodik jihatdan samarali yo'nalish sifatida baholanadi. Kelgusidagi empirik tadqiqotlar mazkur modelning turli ta'lim bosqichlari va til darajalaridagi samaradorligini aniqlashga qaratilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bachman, L. F. (1990). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press. 408 p.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/1.1.1>
3. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). Introduction to Second Language Pragmatic Development. *Language Learning*, 52(s1), 1–11. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.2002.tb00022.x>
4. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). Theories of Second Language Pragmatic Development. *Language Learning*, 52(s1), 13–62. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.2002.tb00023.x>
5. Taguchi, N. (2015). Instructed pragmatics at a glance: Where instructional studies were, are, and should be going. *Language Teaching*, 48(1). Cambridge University Press.
6. Nguyen, T. T. M., Pham, T. H., & Pham, M. T. (2012). The relative effects of explicit and implicit form-focused instruction on the development of L2 pragmatic competence. *Journal of Pragmatics*, 44(4), 416–434. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2012.01.003>.
7. Rose, K. R., & Kasper, G. (Eds.). (2001). *Pragmatics in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.